

КОНФЛІКТИ ПАМ'ЯТЕЙ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Розкрито сутність та варіативність тлумачень поняття «конфлікт пам'ятей». Актуалізовано проблематику конфліктів пам'ятей у світлі суспільно-політичних відносин та процесів. Здійснено спробу провести категоріальні і методологічні розмежування до вивчення суперечливих трактувань минулого у політичному просторі.

Ключові слова: *суспільна пам'ять, політичне життя суспільства, конфлікт пам'ятей, конкуренція інтерпретацій минулого, конфлікт пам'яті*

Політичний простір, за визначенням, сповнений конфліктогенних факторів та конкуруючих інтерпретацій. Прагнення влади, які є визначальними для політичного процесу, провокують його головних акторів до мобілізації максимально можливого арсеналу засобів боротьби й самоствердження у суспільстві. Звернення до минулого, живих спогадів та переданих історичних смислів є неминучими в політичному житті суспільства, що трансформується. Складні економічні перетворення, труднощі соціального характеру парадоксальним чином актуалізують конфлікти гуманітарного плану, які поглиблюють процеси атомізації суспільства, відчуження та віддалення індивідуальних громадських ініціатив від спільних національних проектів. Спроби «подолати» минуле, «примиритися» з ним викликають ряд суперечностей, пов'язаних не стільки з унікальністю індивідуальних спогадів, скільки з політичними програмами конструювання спільної ідентичності на ґрунті пам'яті про конфліктне минуле.

Початок ХХІ ст. актуалізував згадану проблематику не лише у політичному просторі перехідних політичних систем, але й у масштабах нових викликів світового розвитку. Поняття «конфлікт пам'ятей», «пам'ятєва конфліктність», «війни пам'ятей», «меморіальне протистояння», «конкуренція спогадів» поступово утвердилися у науковому вжитку. Подібні дефініції з'являються в офіційних державних заявах, політичних деклараціях, у контенті громадських дискусій, у сучасному медіа-просторі. Наукова спільнота у сучасній Україні та закордоном активно розвиває ці концепти на міжнародних конференціях, круглих столах, методичних семінарах, спільних дослідницьких проектах.

Серед наукових праць, у яких розкриваються окремі аспекти в обґрунтуванні складних та багатозначних категорій, пов'язаних з протиріччями в інтерпретаціях минулого, дослідження західних вчених (Т. Адорно, Дж. Боднар, А. Боннет, Р. Козеллек, Ж. Мінк, А. Міхнік, П. Рікер, Е. Руттен, Ш. Требст, Л. Февр та ін.), а також науковців пострадянського простору (Г. Бордюгов, В. Демяненко, Т. Захарченко, А. Киридон, В. Масненко, Л. Нагорна, А. Портнов, В. Солдатенко, С. Троян, О. Удод, Л. Чупрій, Ю. Шаповал, В. Шнирельман та ін.).

Ретельний аналіз множинних інтерпретацій минулого та їх протистояння у політичному просторі, актуалізував потребу теоретичного визначення поняття «конфлікт пам'ятей», а також суміжних категорій, що до певної міри увиразнюють сучасні студії пам'яті, та є важливими при вивченні про-

тиріч суспільно-політичного характеру. Політична конфліктологія – сучасна та перспективна галузь знання, що є доволі затребуваною й перебуває на стадії постійного оновлення і деталізації. У процесі динамічного політичного розвитку суспільства система прийнятих типологій та означень політичних конфліктів доповнюється новими дефініціями, серед котрих специфічне дослідницьке поле поступово займають конфлікти пам'ятей та конкуренція інтерпретацій минулого.

Конфлікт пам'ятей складно співвіднести з прийнятою у сучасній конфліктології класифікацією, що розрізняє конфлікти цінностей і конфлікти інтересів. Протистояння з приводу суперечливих спогадів однаковою мірою може торкатися соціальних, етнічних, політичних, економічних та інших інтересів певних суспільних груп (або окремих особистостей), а також водночас актуалізувати потребу перегляду існуючої системи цінностей, норм, світоглядних орієнтирів. До прикладу, спогадки про Чорнобильську катастрофу для певної категорії населення передусім асоціюються з вимогами соціальних гарантій і компенсацій, для більшості ж вони слугують серйозним підґрунтям для осуду радянської системи державного управління й прийняття суспільно значущих рішень. У політиці між конфліктами цінностей та інтересів складно провести чіткі розмежування. Їх зв'язок значною мірою опосередкований: окремі конфлікти цінностей успадковані пам'яттю про минулі кривди та зіткнення; і навпаки – чимало дійсним інтересам й потребам суспільно-політичних груп.

Увиразноне згаданий політико-конфліктологічний підхід російський політолог Г. Козирев. Вивчаючи різні типи конфліктів у політиці, він розкриває поняття «міфологічне мислення», феномен якого особливо яскраво проявляється у соціально-культурних протистояннях. Сутність його, на думку вченого, полягає в тому, що пам'ять зберігає різні факти минулого, а інтелект «доопрацьовує можливі варіанти успішних деталей», в результаті чого створюється модель того, «що могло би відбутися...», а можливо, й відбулося». У такий спосіб створюється «фантомна модель», що може перерости у програму дій. Народна пам'ять у своїх міфах, легендах, фольклорі, пам'ятках історії, літературі і т.д. зберігає перемоги й поразки, кривди й «образи ворогів», стереотипи конфліктної взаємодії етносів. Весь цей тягар здобутків і недоліків може бути використаний для розпалювання ненависті у міжетнічному протистоянні, вважає вчений [14, с. 172–173]. Минуле, яке роз'єднує, бентежить, провокує, створює скандальні або «дражливі» ситуації у просторі дійсних суспільно-політичних відносин, а також апріорі закладає основи для багатозначних його витлумачень політичними акторами. Потенційно таке минуле і є основою для конкурентних відносин, а також конфліктів у політичному житті суспільства.

Особливою формою прояву суспільної пам'яті у політичній поведінці індивідів та їх груп є конкуренція інтерпретацій минулого (нерідко у науковій літературі на позначення такого явища суспільно-політичного життя використовують спрощені терміни – «конкуренція пам'ятей», «конкуренція жертв» тощо). Під цим поняттям розуміється форма упорядкованого суперництва за всезагальне визнання однієї з версій минулого, що регулюється певними правовими, політичними, соціальними, моральними нормами, правилами та законами і спирається на існуючу в суспільстві «культуру згоди». Згадані міри застереження дозволяють не допустити переростання такої конкуренції в насильницький конфлікт.

Внаслідок конкурентної боротьби мозаїка суспільної пам'яті не має стабільної структури й постійно видозмінюється, не допускаючи тим самим кумулятивного накопичення. Російський дослідник А. Соколов виділяє наступні типові види конкуренції або протиріч, що існують у мозаїці суспільної пам'яті:

конкуренція старого та нового, що природна для будь-якої цілісності, яка еволюційно розвивається;

конкуренція стилів мислення: побутово-міфологічного і наукового, образного та раціонального, детерміністського та імовірнісного;

конкуренція між різними політичними ідеологіями та доктринами;

конкуренція різних шляхів прийняття політичних рішень;

конкуренція національних мозаїк пам'яті, обумовлена регіональними відмінностями, різними культурно-історичними традиціями, етнопсихологічними особливостями [25, с. 67].

Можливість множинної інтерпретації минулого багатьма соціальними й політичними філософами розглядається як природна властивість людського пам'ятання і забування. «Пам'ять про те, що минуло й було усунуте, продовжує жити лише у багатозначному трактуванні інтраментально зрозумілої спонтанності», – пише німецький філософ Т. Адорно [1, с. 207]. За П. Рікером, відомим французьким мислителем, інтерпретація – «це робота мислення, котра полягає у розшифрованні смислу, що стоїть за очевидним смислом, у розкритті рівнів значення, закладених у буквальному значенні (...). Так символ та інтерпретація стають співвідносними поняттями: інтерпретація має місце там, де є складний/багаторівневий смисл, і саме в інтерпретації виявляється множинність смислів» [24, с. 18]. Антропологічний підхід американського науковця К. Гірца передбачає, що культура будь-якого народу – це зібрання текстів, кожний із яких сам є збіркою. Дослідник пише: «Як і більш звичні заняття, ретельне читання репертуару культурних форм можна почати з будь-якого місця й закінчити будь-де. Можна зупинитися (...) на якійсь одній, більш-менш обмеженій формі й постійно кружляти всередині неї. Можна рухатися між формами в пошуках ширшої єдності або повчальних суперечностей. Можна навіть порівнювати форми з різних культур, аби виявити їх характер на тлі одна одної. Але на якому рівні і як хитромудро б не діяти, провідний принцип один і той самий: суспільства, як і люди, містять у собі свої власні інтерпретації. Треба лише дізнатися, як здобути до них доступ» [6, с. 533]. Зрештою наведемо й позицію Р. Траба, який переконливо доводить, що сучасна реконструкція пам'яті сприяє зміцненню або веде до конкуренції між національними конструкціями ідентичності [26].

Конкуренція пам'ятей є різновидом політичної конкуренції, одного з найважливіших інститутів сучасних демократій, що визначає пріоритетні напрямки суспільно-політичного розвитку, представляє увесь спектр соціально значущих інтересів, спрямовує хід політичного процесу. Здорове конкурентне політичне середовище, ефект змагальності, присутній у політиці, обумовлені наявністю різноманітних за своєю сутністю суб'єктів і їх суперництвом. За аналогією з політичною конкуренцією [5, с. 102], у конкуренції інтерпретацій минулого можна виділити два типи суперництва: гомогенний і гетерогенний. При гетерогенному суперництві конкуруючі сили змагаються між собою за підтримку одночасно у різних соціальних групах, намагаються переконати у власній правоті якомога більшу кількість людей. Це масштабні дискусії, суперечки, обговорення, до яких залучають експертів, істориків,

очевидців, політиків, громадськість, з метою утвердження або оновлення певної версії минулого на офіційному рівні. Тут вирішення проблеми постає у альтернативності підходів. При гомогенній конкуренції пам'ятей – кожна сила спирається на «своїх» послідовників, суб'єктів-носіїв відповідних спогадів і націлена максимально відобразити та захистити їх інтереси. Зазвичай, це захист локальними спільнотами права на власну пам'ять, відмінну, неприйнятну, або незрозумілу іншим групам суспільства.

У політичному житті сучасних перехідних суспільств відчутний дисбаланс, порушення принципів чесної політичної конкуренції. Зокрема, науковці виділяють значну кількість існуючих конкуруючих концепцій української історії. Для прикладу наведемо перелік конкуруючих парадигм сприйняття минулого у сучасній Україні, визначений В. Масненко: українська етнічна парадигма; українська національна (національно-державницька) версія сприйняття минулого; штучні сепаратистські версії української минувшини; імперська російська традиція, яка декларується як понадетнічна; польська історична концепція [16]. Втім, як слушно підкреслюють західні вчені, було би наївно сьогодні очікувати від посткомуністичних країн рівномірного підходу до своїх спогадів [11]. За існуючого розмаїття конкуруючих змістів, творчий потенціал суспільства може розкритись лише на засадах поміркованого суперництва та вмотивованого, соціально виправданого змагання між основними суб'єктами політики пам'яті.

У соціально й політично неоднорідному суспільстві практично немислима одностайність та єдність дій всіх його складових. Гетерогенність українського суспільства не варто розглядати як певне відхилення від норми. Сучасні західні політологи гетерогенність пов'язують з ідеалами лібералізму й демократії. У ключі такої парадигми розуміння політичних явищ і процесів ще М. Драгоманов підкреслював: «В одним тільки міру між нами не може бути; в справі поступу чи реакції, в справі кастових чи всенародних інтересів, бо се справи основні, з-за котрих вже тисячі років іде між людьми боротьба невсипуща, без котрої життя людей перестало би бути людським. Сієї боротьби не можна замазати ніякими розмовами про національну солідарність, а надто в нашій нації, котра, власне, нація плебейська. А що, одні з нас будуть поступовцями поміркованими, а другі – радикальнішими, одні демократами індивідуальними, а другі – соціальними – те ми можемо одні в других потерпіти...» [7, с. 206–207]. Так у працях вченого послідовно доводиться думка про неминучість суспільно-політичних конфліктів, котрі можуть базуватись на різних релігійних віруваннях, зовнішньополітичних орієнтаціях, відмінних регіональних ідентичностях тощо.

Однак нерідко конкурентні відносини у сфері інтерпретації минулого призводять до затяжних, часом незалагоджених конфліктів, які щораз поповнюються новими свідченнями, скаргами, з'ясуванням дискусійних обставин. Подібні явища посилюються в перехідних суспільствах, розколотих за ставленням до таких фундаментальних цінностей як демократія, приватна власність, незалежність, ринок, форма правління й державного устрою, державна мова, завдання місцевого самоврядування тощо. Конфлікти пам'ятей відрізняються від конкуренції інтерпретацій минулого зокрема тим, що в цьому разі сторони налаштовані на вчинення шкоди одне одному, а їх політичну поведінку можна назвати ворожою, антагоністичною.

У нашій статті конфлікт пам'ятей пропонуємо розглядати як різновид соціально-політичного конфлікту, предметом якого є мину-

де та його репрезентації в дійсному часі різними суспільними групами. Йдеться про специфічний прояв суспільної пам'яті у соціально-політичній поведінці індивідів та їх груп. Конфлікти пам'ятей – це здебільшого не міжособистісні, а надіндивідуальні, політичні конфлікти, що значною мірою визначають хід подальшого суспільного розвитку. Їх актуалізація відбувається з усвідомленням контрсуб'єктами суперечливості політичних інтересів у трактуванні подій минулого, формування ними протилежних або суттєво відмінних цілей стосовно предмету боротьби, а також ворожих цілей один супроти одного.

Детальніші прикладні дослідження конфліктів пам'ятей дозволяють вирізнити їх основних акторів: організаторів, підбурювачів, співучасників, посередників, жертв тощо. Чимало подібних дослідницьких проєктів з'являються у наші дні та орієнтовані на вивчення можливості спільної європейської ідентичності. Здебільшого це колективні праці, у яких аналізується досвід і наслідки політичного конструювання конфліктів пам'ятей. Досліджується складна взаємодія між санкціонованими державою спогадами, споминами політичних сил та особистими згадками; характер і вплив різних носіїв пам'яті (істориків, політиків, педагогів, демонстрантів, солдатів, поліцейських, журналістів, письменників, блогерів тощо) у формуванні відповідних конфліктів. Широко обговорюються сьогодні й засоби пам'яттевої боротьби, такі як історичні наративи, пам'ятні церемонії, європейське будівництво, література, фільми, а також нові засоби масової інформації (Web-ресурси, соціальні мережі, мобільні телефони тощо) [див. напр. 10; 34; 35; 37].

У конфліктах пам'ятей можуть відобразитися особливості міжрегіональних, міжетнічних, міжконфесійних, міжгенераційних розбіжностей; протистояння по лінії «село – місто», «народні маси – політичні еліти»; ціннісні, ментальні, цивілізаційні та інші розколи ідентичностей. Зокрема головну лінію розмежування в сучасній Україні, на думку Л. Нагорної, створює антагоністична за своєю глибинною сутністю суперечність «радянської» та «антирадянської» ментальності, що виходить назовні у конфронтації прибічників соціалістичного і капіталістичного шляхів розвитку. Це істотна відмінність у масовій свідомості «сімдесятирічних» та «сорокарічних» ареалів радянської влади, різниця між якими – у природі соціальної пам'яті: сорокарічні мають гостре відчуття іншого світу, сімдесятирічні його позбавлені і не знають нічого іншого [20, с. 193–197].

Конфлікти пам'ятей постають на ґрунті ряду протиріч:

суперечність між абсолютною істиною, затребуваною ідеалами справедливості, законності, моральної відповідальності, та відносністю сьогоденної оповідної правди;

конфлікт між об'єктивним викладенням фактів, що сприймаються як абсолютна цінність, та вимогами політичної доцільності й прагматизму;

вибір більшої вигоди та суспільної користі (за теорією ігор) між консенсусною колективною пам'яттю та дискусіями про минуле;

протиріччя між цінністю «безпосередньої пам'яті», повагою до переживань людей та офіційними тлумаченнями цієї пам'яті, прагненням підвести її під абстрактні категорії, історичні відповідники, юридичні поняття.

Вимоги «публічного покаяння», «повернення честі», «негайного встановлення історичної справедливості», «проведення люстрації» є типовими ознаками конфлікту пам'ятей. Вони можуть розвиватися на локальному, суспільному, міждержавному, міжрегіональному рівнях політичних відносин.

У сучасній науковій літературі мають місце схожі за значенням поняття. Нерідко вітчизняні та зарубіжні вчені до означення таких проявів мнемічної діяльності суспільства застосовують поняття «війни пам'ятей», які тлумачать як кардинальні заходи їх учасників із кожну новою зміною політичного курсу – знесення пам'ятників, перейменування вулиць, відміна свят тощо (С. Коен [15], А. Портнов [22], В. Шнірельман [30]). Ж. Мінк називає конфлікти пам'ятей «войовничими вимогами ідентичності», що з'являються на внутрішній політичній арені та перед усім світом. Це своєрідний спосіб мобілізувати електорат. У таких війнах суспільню пам'ять інструменталізують, часто вдаючись до антонімічності зображення минулого у категоріях «свій» – «чужий», «жертва» – «злочинець» [18]. Сторони конфлікту вже не помічають альтернативних шляхів його розв'язання, вороже налаштовані одна проти одної, не сприймають взаємної критики. У праці Л. Нагорної окреме місце відводиться проблематиці «битв за минуле», в контексті яких дослідниця розглядає різні стратегії історизації, політику конструювання пам'яті, а також головне, на її погляд, протистояння у вітчизняних версіях історичної пам'яті – між пасеїзмом і презентизмом [19, с. 133–158]. З переліку вище наведених понять очевидне домінування алегоричного бачення пам'яттевого дискурсу, розуміння конфліктної проблематики сучасних студій пам'яті у категоріях метафоричного характеру.

Змістовно близьким до проблематики та теоретичного визначення категорії «конфлікт пам'ятей» є поняття «війни пам'ятників». У такий спосіб, приміром, Л. Чупрій описує наявні в українському суспільстві політичні конфлікти, що стосуються доцільності встановлення чи деконструкції пам'ятників, присвячених певним історичним діям чи подіям [28]. О. Удод підкреслює, що Україна періодично переживає гучні *конфлікти, пов'язані з амбівалентністю історичної пам'яті суспільства*: війна пам'ятників (спорудження монументів Катерині II, Й. Сталіну, невдалі спроби поставити пам'ятник І. Мазепі у Полтаві, руйнування і пошкодження пам'ятника В. Леніну), топонімів (перейменування міст, вулиць, присвоєння імен навчальним закладам), календарів (суперечності між так званими «червоними» днями календаря і реальні дати українського історичного календаря) [27].

Конфлікти пам'ятей можуть набувати радикальних ознак, призводити до насильства. Ця проблематика актуалізує парадоксальну за своєю сутністю дилему політичного світу. З одного боку, схильність до конфліктності, антагонізму та відкритого протистояння є визначальною ознакою радикальних політичних сил. Надмірна ж увага до історичного минулого, гіпертрофований інтерес у встановленні історичної справедливості, реабілітації характерні традиціоналістам, консервативно налаштованим політичним колам. Втім існує безліч прикладів у історії, коли ностальгійні настрої відіграли визначальну роль у формуванні радикальних політичних сил.

Англійський професор А. Боннет у своїх працях переконливо доводить, що ностальгія є невід'ємною та конструюючою частиною радикалізованої уяви. Він показує, як занурення у минуле і пов'язані з ним почуття втрати й жалю (установки та емоції, які в сукупності сформували ностальгію) сьогодні поступово перетворилися у маргінальні, були витісненні до рівня репресованих, і нині розвиваються в рамках радикалізму. Радикали мають «незручні відносини з політикою втрати». Туга за минулим найчастіше за своєю сутністю визначалася реакційною, сентиментальною антитезою

рушійним змінам та раціоналізму, і навіть особливою формою недуги. Однак в наш час, на думку дослідника, відбувається переоцінка місця ностальгії у політичному просторі. Ностальгія, відчуття тривоги перед обличчям зміни та, пов'язана з цим, прихильність до минулого реабілітовані в очах радикального політичного руху, який досі ідентифікував себе виключно з ідеологією та «поезією майбутнього». Останні соціологічні дослідження доводять, що сучасні молоді люди можуть, по суті, бути політично консервативнішими, ніж їх батьки. Постаті «молодого бунтівника», «борця за нове суспільство», «темношкірого повстанця», вважає А. Боннет, суттєво трансформувалися у гібридні образи, що поєднують ознаки різних етнічних, вікових, та ін. соціальних груп. В епоху динамічних і насильницьких змін, пише вчений, ностальгійні почуття є неминучими. Проте сучасні рухи опору, що ґрунтуються на принципах замкнутості, авторитаризму, консерватизму, мають короткозорий та емоційно переважаний погляд на політичний розвиток. Однак їх згортання неможливе без подолання суспільних страхів перед минулим та хронічного характеру ностальгії у соціумі в цілому [31; 32]. Комплекси та страхи з минулого значною мірою переносяться у політичні реалії сьогодення та визначають політичну ідентичність радикально налаштованих суспільних груп.

Серед причин та індикаторів соціально-політичної напруженості слід враховувати спадщину конфлікту в минулому та історію невіршених конфліктів. Конфлікти пам'ятей можна умовно розподілити на реальні та штучно створені (фасадні, надумані). Суб'єктами реального суперництва стають свідки, активні учасники певних подій минулого або їх нащадки. Успадковані конфронтаційні спогади таких суспільних груп законотворчо продовжують і генерують протиприроду в реальному часі. Реальні конфлікти вичерпують себе з часом (коли зникають живі очевидці, «жива пам'ять») або поступово переходять у стан відкритої громадської дискусії.

На відміну від реального, предмет штучно сконструйованого конфлікту пам'ятей, зазвичай, попередньо ретельно підбирається зацікавленими у конфронтації політичними силами. Він майже завжди відповідає ситуаційному контексту, що збільшує увагу громадськості до його розгортання. Коли говоримо про надумані конфлікти пам'ятей, то йдеться, перш за все, про використання суперечливого минулого в цілях: здобуття вигіднішої політичної позиції, перемоги на виборах, дискредитації супротивника, перерозподілу влади, зміни власного політичного статусу тощо.

Конфлікт пам'ятей – небезпечно суспільно-політичне явище, адже їх учасники не намагаються з'ясувати історичну правду, а лише шукають і відбирають аргументи на користь власної позиції, що з часом може набувати нігілістичних та руйнівних наслідків для суспільного розвитку. Як слушно доводить у своїй праці Г. Бордюгов конфліктуєчі сторони у подібних протистояннях практично не відрізняються за своїми методиками дій та передбачають політизацію історії, заборони, нагляд, покарання за інакودумство, уніфікацію підходів до минулого ще на стадії навчання в школі [3]. Крихіткі компроміси, кон'юктурні домовленості, притаманні політичному світу, лише поглиблюють існуючі непорозуміння пам'ятевого простору.

Різними є наукові оцінки сутності й значення конфлікту пам'ятей, як і в цілому ціннісних конфліктів у політичному житті суспільства.

З одного боку, пам'ять суспільства та політика розглядаються як невід'ємні феномени, а втручання політиків і можновладців у процес формування доцільного та ідейно наповненого пам'яттєвого простору трактується як норма політичного життя суспільства. У цьому сенсі цікавою видається

ся концепція «Роботи з минулим» (з нім. «Aufarbeitung der Vergangenheit» – переосінка / осмислення / обробка минулого) Т. Адорно. Вчений вбачає зрілість соціальної структури не у вдаваному уникненні болісних сторінок минулого, але у свідомій роботі суспільства, в т.ч. й політиків, над помилками й уроками минулого. У складні для формування німецької політичної ідентичності 50–60 рр. ХХ ст. дослідник задає риторичне запитання: Чи можна припустити, що провина є комплексом, а навантаження себе минулим – хворобливою поведінкою, тоді як здоровому реалісту слід повністю зануритися у дійсне й реалізовувати свої практичні цілі? [2]. Утім подальші аргументи Т. Адорно цілком заперечують таке бачення. Вчений вважав загрозливою тенденцією підміни заклик «роботи над минулим» на випадкові та шкідливі відносини «всезагального прощення та забуття». Для Т. Адорно забути, відмовитись від пам'ятевого конфлікту – означає «руйнування пам'яті», неспроможність зрозуміти причини й докази минулого, нездатність реалізувати суперечливий характер своїх переконань. Спотворення фактів, уникнення самокритики, заперечення очевидного, забуття того, що ледь вдалося з'ясувати, конформізм є визначальними у сучасному трактуванні розумного й раціонального. Однак, саме така позиція, на думку Т. Адорно, водночас є й найбільш ірраціональною. Пропаганда та раціональна маніпуляція ірраціональним видається філософу певною ознакою тоталітаризму. Все, що реалізується за допомогою пропаганди, вважає вчений, залишається двозначним. У своїх численних працях дослідник наполягає, що робота з минулим буде реалізована лише тоді, коли вдасться подолати самі причини подій минулого. Доки ж такі причини продовжують діяти, чари минулого будуть нездоланими.

З іншого боку, проблематика пам'ятевого конфлікту може розглядатися й у рамках ширших, ціннісних й морально-етичних, підстав політичної діяльності. З цієї позиції основним завданням політика є прагнення максимальної злагоди у суспільстві та у міждержавних відносинах, досягнення найбільшої результативності в співпраці з майбутньому. Такий політик / державець докладає максимум зусиль для «подолання» образ й втрат минулого, та концентрується на проблемах дійсного часу і перспективах суспільно-політичного розвитку. Англієська професорка політичної філософії С. Мендус переконливо доводить: «...Чим більша влада, тим більша повинна бути безсторонність, навіть у разі конфліктів із чимись небезсторонними міркуваннями та переконаннями. Отже, посадові обов'язки можуть загрожувати чесності, оскільки офіційні посади несуть із собою моральні зобов'язання безсторонності, яка у свою чергу, може конфліктувати з менш безсторонними зобов'язаннями, що надають нашому життю значення і є також, самі по собі, джерелами зобов'язань» [17, с. 57]. Прискіпливо вивчаючи проблематику співвідношення політики і моралі, дослідниця приходить до висновку, що суть політики полягає в досягненні результатів. З цього випливає, що інституції політичного життя повинні організовуватися таким чином, щоб забезпечити результати, і щоб люди, які в цих інституціях перебувають на службі (політики, політехнологи, державні службовці), приділяли велику увагу насамперед питанням результату та ефективності [17, с. 58]. Очевидно, прагнення максимальної результативності передбачає зважування політиком можливих здобутків та загроз від перебігу конфліктів пам'ятей; прагматичну розробку шляхів і методів необхідного «подолання» або актуалізації минулого заради дійсного політичного розвитку; вираховування ймовірної динаміки («спалахів» і «згасань») суспільних протиріч у трактуваннях історичних подій.

Поняття «конфлікт пам'ятей» варто відрізнити від дефініції «конфлікт пам'яті» (внутрішні суперечності, амбівалентність, нашарування протилежних уявлень про минуле). Конфлікт пам'яті поглиблює складний психологічний стан людини. Це специфічні внутрішні переживання, коли попереднє знання та судження про історію свого народу, регіону, етносу, сім'ї тощо не співвідносяться або вступають у антагоністичні позиції до нещодавно набутих історичних знань та відомостей. Внутрішню стурбованість людини, амбівалентне ставлення до минулого складно діагностувати. Втім на рівні великих соціальних груп такий конфлікт можливо виявити за допомогою сучасних каналів пошуку й обміну інформаційними ресурсами.

До прикладу, наведемо опублікований перелік найпопулярніших статей 2012 року відкритої багатомовної мережевої енциклопедії «Вікіпедія» [38]. Тут виведено рейтинг найбільш запитуваних гасел цього вільного міжнародного інтернет-проєкту за країнами-учасницями. Аналіз сотні найчастіше відвідуваних статей україномовної версії Вікіпедії свідчить про помітну зацікавленість, або навіть певну стурбованість питаннями минувшини серед громадян України (принаймні серед користувачів Інтернетом). Зі сотні статей, що увійшли до списку найпопулярніших на україномовній Вікіпедії, 34 присвячені проблемам минулого, а також відомим історичним постатям. До порівняння, цей показник помітно менший для польської Вікіпедії – 20 статей історичної тематики; для угорської – 21; для російської – 15; для англійської – 6. Показово, на наш погляд, і те, до яких саме проблем минувшини звертаються користувачі цього інтернет-ресурсу у різних країнах. Приміром, спільним для перелічених вище користувачів національних версій Вікіпедії був інтерес до проблеми Другої світової війни. Стаття «Друга світова війна» була переглянута 185 319 разів; «II wojna światowa» – 939 972; «World War II» – 10 862 567; «Вторая мировая война» – 1 238 445 разів. Разом з тим, поряд з останньою помітний інтерес на ресурсі російськомовної Вікіпедії викликала й інша стаття, за назвою «Великая Отечественная война», що у 2012 р. налічувала 1 017 567 переглядів. Подібна двозначність, а нерідко й багатозначність історичних формулювань на рівні масової суспільно-політичної свідомості свідчить про глибинну внутрішню напруженість у суспільстві.

Конфлікт пам'яті – це суперечність, що може виникнути між набутим знанням про минуле у сім'ї та пропонованими образами про це ж минуле, представленими у шкільних програмах; між особисто пережитим/сприйнятим та пізніше відрефлексованим/переосмисленим у нових суспільно-політичних умовах тощо. Конфлікт пам'яті може перерости у глибоку внутрішню травму індивіда. Він обумовлений передусім множинністю самоідентичностей та відповідними вимогами кожної з них. Різні, нерідко протилежні судження про одні й ті ж події минулого можуть постати перед індивідом як громадянином, як представником певної політичної сили, як жителем окремого регіону, як фахівцем певної галузі тощо. Конфлікт пам'яті є зоною додаткового дискомфорту особистості, що не має дійсних підстав, але торкається її ціннісних орієнтацій, моральних переконань, ідеологічних настанов, її минулого і перспективного тощо. Тут сімейні традиції розходяться з офіційно декларованими наративами, внутрішні переживання з громадськими обов'язками, раціональні міркування з ідейними переконаннями тощо.

Конфлікт пам'яті персоналізований та означає накладання в індивідуальній людській свідомості суперечливих уявлень, оцінок, емоцій з приводу певного факту минулого. Подібні стани індивідуальної свідомості значною мірою спровоковані перехідною політичною динамікою. Не буде зайвим у цьому ключі повернутись до Т. Адорно, який стверджу-

вав, що пануюча в нашій дні ідеологія усю відповідальність покладає на людей, а не на об'єктивні взаємовідносини. Неспроможність самих лише людей справитись з такою нішею не призводить й до зміни існуючих відносин. Суспільна неготовність сприйняти демократію переростає у самовідчуження суспільства [2]. Посилюють подібні міркування й сучасні соціологічні аргументи. До прикладу наведемо результати всеукраїнського опитування, проведеного організацією «Українське демократичне коло» 20–25 травня 2011 р. Дослідження показало, що відносна більшість українців (48,3 %) вважає, що відповідальність за конфлікт, який стався у Львові 9 травня 2011 р., несе, насамперед, влада. При цьому 20,3 % громадян покладають відповідальність за конфлікт на Всеукраїнське об'єднання «Свобода», 6,7 % – на проросійські сили, 6,1 % – на міліцію та інші правоохоронні органи. Не змогли визначитись 18,6 % [21]. З такого соціологічного зрізу чітко простежується неготовність суспільства приймати конфліктне минуле та виносити уроки з власних помилок, а також його схильність дистанціюватись від владних рішень.

Конфліктним тенденціям, які часом набувають нігілістичного та руйнівного характеру, протистоять кооперативні процеси, які не спрощують мозаїчності суспільної пам'яті, але додають їй багатогранності. На противагу зростаючому використанню конфліктного минулого у політичних цілях, у демократичних країнах практикується мирне співіснування різних версій минулого – *консенсус та полілог пам'ятей*. Цей специфічний вияв динаміки пам'яті в політичній поведінці членів суспільства означає досягнення ними рівноваги, єдності, згоди щодо трактувань спільного минулого; це також загальна налаштованість на таку злагоду в свідомості й діях політичних суб'єктів. На наш погляд, такий феномен потребує детальнішого вивчення, та заслуговує самостійного наукового дослідження.

Стан і динаміка конфліктів пам'ятей у суспільстві визначають характер політичної свідомості, як витворених історично і спрямованих у світ політики психологічних орієнтацій, ментальних рис, самосвідомості, діяльних політичних позицій тощо. Політична свідомість є одним із визначальних чинників суспільно-політичного життя, що суттєво позначається на обраних стратегічних та тактичних орієнтирах суспільства. Якісні характеристики політичної свідомості сучасного українського суспільства здебільшого визначаються менталітетом та попереднім політичним свідомом українського народу, вважає вітчизняна політолог В. Дем'яненко. Окрім тяжкої спадщини радянських часів (конфронтаційність масової свідомості, етатизм, периферійність українства, відчуття власного безсилля перед могутньою державою), вони відображають ще й негативні моменти її давньої історії (роздробленість регіонів, козацько-гайдамацька вольність, яка часто переходить в анархізм, тотальна неповага до закону і влади, хуторянська психологія). Дослідниця підкреслює, що це суттєво заважає входженню України в цивілізований світ. Водночас, стійкі демократичні потенції українців, терпеливість, вміння пристосовуватися до змін створюють сприятливі умови для проведення реформ та страхують суспільство від соціального вибуху в умовах тривалої економічної кризи [8].

Чітке розмежування понять «конфлікт пам'ятей», «конфлікт пам'яті», «конкуренція інтерпретацій минулого», «полілог пам'ятей» дозволить більш певно окреслити сутність й глибину політичного виміру спільного пригадування та забуття. Узгодження критеріїв й меж між публічним та особистим суттєво розширює стратегічні можливості політики пам'яті у напрямку до суспільного зближення та взаєморозуміння. Суперечливість й багатозначність,

закладена у конфліктогенний простір спогадів, черговий раз свідчить на користь потреби у розвитку спільної культури й етики пам'ятання.

Слідом за Т. Захарченко відмітимо, що, не дивлячись на міждисциплінарну основу досліджень пам'яті, які поєднують історію, політологію, соціологію, антропологію, літературознавство, мистецтвознавство, соціальну психологію, їх фундаментом залишається вивчення функцій пам'яті в суспільстві, де травми, наративи, перемоги й втрати – істинні та уявні – диктують сприйняття і оцінку подій, значимих для поведінки людей. Пострадянський простір, у якому нині поширенні багаторівневі конфлікти сприйняття минулого, надає багатий матеріал для дослідження цієї теми [11].

Сьогодні конфліктологічна парадигма меморіальних досліджень є досить актуальною та затребуваною. У сучасній Україні функціонує помітне число суспільно-політичних центрів, що в динамічному просторі політичних ігор, суспільних змін, взаємних обвинувачень розвивають взаємовиключні моделі бачення минулого. Час нагально вимагає розробки практичних рекомендацій зі виявлення та запобігання політичної напруги, викликаній суперечливими трактуваннями історії. Розуміння та поширення здобутків політичної конфліктології покликане навчити (як пересічного громадянина, так і політичних діячів) усвідомлювати цінність власних та чужих спогадів, шукати зони діалогу, погодження, обміну набутим досвідом. Йдеться також про становлення своєрідної ціннісно-моральної атмосфери у суспільстві, де різні позиції щодо минулого та його відмінні образи становитимуть конструктивну основу взаємодії між політичними суб'єктами. Відкриваючи можливості конкуруючим досвідам, легітимізуючи багатозначність інтерпретацій, сучасна меморіальна парадигма може стати серйозним підґрунтям розвитку толерантного, демократичного, позбавленого руйнівних та насильницьких форм суспільства. Способи попередження та врегулювання, а також шляхи подолання пам'яттєвих конфліктів є перспективним напрямком подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Адорно Т. Негативная диалектика / Теодор Адорно; Перевод с немецкого Е. Л. Петренко. – М. : Научный мир, 2003. – 374 с.
2. Адорно Т. Что значит «проработка прошлого» / Теодор Адорно // «Неприкосновенный запас». – 2005. – № 2-3(40–41). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ado4.html>
3. Бордюгов Г. «Войны памяти» на постсоветском пространстве / Геннадий Бордюгов. – М. : Издательство: АИРО-XXI, 2011. – 256 с. – Серия: Историческая политика и политика памяти в СССР, РФ и СНГ.
4. «Войны памяти?»: Взаимосвязь школьных учебников и конфликтов в Центральной Азии, на Южном Кавказе и в Молдавии в постсоветский период / Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung Braunschweig, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amudarya.net/fileadmin/_amudarya/bs/konf.pdf
5. Гаджиев К. С. Политическая наука: учеб. пособие / К. С. Гаджиев. – М. : Сорос-Международные отношения, 1994. – 256 с.
6. Гірс К. Інтерпретація культур: Вибрані есе / Кліфорд Гірс; перекл. з англ. Н. Комарова – К. : Дух і Літера, 2001. – 542 с.
7. Грінченко Б. – Драгоманов М. : Диалоги про українську національну справу // Джерела з історії суспільно-політичного руху в Україні XIX – поч. XX ст. / Упорядник А. Жуковський. – Випуск 1. – К., 1994. – 286 с.

8. Дем'яненко В. М. Політична свідомість українського суспільства в умовах демократичної трансформації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. М. Дем'яненко. – К., 2003. – 36 с.

9. Дмитриев А. В. Конфликтология: учебное пособие / А. В. Дмитриев. – М. : Гардарики, 2000. – 320 с.

10. Європа та її болісні минушини / Авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайер у співпраці з П. Боннаром; [пер. з фр. С. Марічева]. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 272 с.

11. Захарченко Т. «Войны памяти»: Английская конференция о культурной памяти в Восточной Европе / Татьяна Захарченко // «НЛО». – 2011. – №11 (11-12 марта 2011 г.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2011/11/0/za56.html>

12. Ісаєв І. Конкуренція наративів, або поляки, українці, литовці й білоруси про минуле / І. Ісаєв. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polradio.pl/5/198/Artykul/100747>, Конкуренція-наративів-або-поляки-українці-литовці-й-білоруси-про-минуле

13. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Райнгарт Козеллек; пер. з нім. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. – 436 с.

14. Козырев Г. И. Политическая конфликтология: учебное пособие / Г. И. Козырев. – М. : ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2008. – 432 с. – (Высшее образование).

15. Коэн С. Войны памяти и комиссии по примирению / С. Коэн // Журнал «Индекс». – 2001. – № 14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.index.org.ru/journal/14/koen1401.html>

16. Масненко В. Історична пам'ять як чинник національної інтеграції сучасного українського суспільства / В. Масненко // Збірник наукових праць (третій випуск), підготовлений за дослідницькою програмою кафедри філософії «Громадянське суспільство як здійснення свободи»; [За ред. А. Карася]. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 153–168.

17. Мендус С. Політика та мораль / С'юзен Мендус. – К. : Темпора, 2010. – 160 с.

18. Мінк Ж. Переосмислення парадигм соціальної пам'яті: між примиренням та реактивацією конфліктів минулого в Європі / Ж. Мінк // Всеукраїнська газета «День». – № 221. – 4 грудня 2008р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/258034/>

19. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Лариса Нагорна. – К. : ПіЕНД, 2012. – 328 с.

20. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. П. Нагорна. – К. : Стилос, 1998. – 278 с.

21. Оцінка громадянами конфлікту, що відбувся у Львові 9 травня (травень 2011 року) // Українське демократичне коло. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polityka.in.ua/info/543.htm>

22. Портнов А. Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій / А. Портнов. – К. : НІСД, 2009. – 160 с.

23. Проект «Пам'ять про війну. Війна пам'ятей», 2011–2012 рр.; Асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба»; Програма досліджень історії сучасної України ім. Петра Яцика: Видання за результатами трьох Круглих столів вчителів історії та українських й зарубіжних науковців. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/ww2/bulletin-world_war_II.pdf

24. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр; пер. с франц. И. Сергеевой. – М. : Медиум, 1995. – 416 с.

25. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации: учебное пособие / А. В. Соколов. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 461 с.
26. Траба Р. «Другий бік пам'яті». Історичні досвіди та їхнє пам'ятання в Центрально-Східній Європі / Роберт Траба // Україна модерна. – 2009. – № 4 (15). Пам'ять як поле змагань. – С. 53–62.
27. Удод О. Історична пам'ять в Україні та європейські цінності / О. Удод // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – № 15. – С. 3–10.
28. Чупрій Л. В. Інтерпретація історичних подій у дискурсивних практиках політичних партій / Л. В. Чупрій // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1 (10). – С. 29–36.
29. Шебеліст С. Конфлікт пам'ятників і пам'яті, або Келін, Мазепа, Петлюра і полтавська дилема / Сергій Шебеліст. – Газета «День». – 2011. – № 32. – 23 лютого.
30. Шнирельман В. А. Войны памяти: мифы, идентичность и политика в Закавказье / В. А. Шнирельман. – М. : ИКЦ «Академкнига», 2003. – 592 с.
31. Bonnett A. Radicalism, antiracism, and nostalgia: the burden of loss in the search for convivial culture / Alastair Bonnett // Environment and Planning A. – 2010. – volume 42. – P. 2351–2369.
32. Bonnett A. Left in the Past: Radicalism and the Politics of Nostalgia / Alastair Bonnett. – New York : Continuum Publishing Corporation, 2010. – 194 p.
33. Conflict in Memory: Interpersonal and Intergenerational Remembering of War, Conflict and Transition / MatchPoints Seminar, 10-12 May 2012, Aarhus University, Denmark. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://memory.au.dk/conflict-in-memory/>
34. Conflict and Memory: Bridging Past and Future in (South East) Europe (Southeast European Integration Perspectives) / Ed. by Wolfgang Petritsch, Vedran Dzihic, Christophe Solioz. – Nomos Publishers, 2010. – 326 p.
35. Constructions of Conflict: Transmitting Memories of the Past in European Historiography, Culture and Media / Hall, Katharina; Jones, Kathryn N. (eds) // Series: Cultural History and Literary Imagination – Volume 15. – Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Wien, 2011. – VIII. – 274 p.
36. Memories of Conflict, Conflicts of Memory / International Conference, 12-13 February, 2013; Senate House, London. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.igrs.sas.ac.uk/sites/default/files/files/Memories%20of%20ConflictProgrammeFINAL%20\(2\).pdf](http://www.igrs.sas.ac.uk/sites/default/files/files/Memories%20of%20ConflictProgrammeFINAL%20(2).pdf)
37. Memory, Conflict and New Media: Web Wars in Post-Socialist States / Edited by Ellen Rутten, Julie Fedor, Vera Zvereva. – Routledge, 2013 – 288 p.
38. Most viewed articles on Wikipedia 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://toolsserver.org/~johang/2012.html>

Волянюк О. Я. Конфликты памяти в политическом пространстве: теоретические аспекты.

Раскрыта сущность и вариативность толкований понятия «конфликт памяти». Актуализировано проблематику конфликтов памяти в свете общественно-политических отношений и процессов. Предпринята попытка провести категориальные и методологические разграничения к изучению противоречивых трактовок прошлого в политическом пространстве.

Ключевые слова: общественная память, политическая жизнь общества, конфликт памяти, конкуренция интерпретаций прошлого, конфликт памяти.

Volynyuk O. Conflicts of memories in the political space: theoretical aspects.

The essence and variety of the concept «conflict of memories» are presented. The problematic of the conflicts of memories in the light of socio-political relations and processes is modified. This is an attempt to made categorical and methodological distinction to the study of conflicting interpretations of the past in the political space.

Keywords: *public memory, political life of society, conflict of memories, competition interpretations of the past, the memory conflict.*